

**Detlef Döring – Cecilie Hollberg, unter Mitarbeit von Tobias U. Müller (Hgg.),
Erleuchtung der Welt. Sachsen und der Beginn der modernen
Wissenschaften**

Sandstein Verlag, Dresden 2009, 384 s. (Essays) ISBN 978-3-940319-60-9
+ 480 s. (Katalog) ISBN 978-3-940319-61-6

Výstavy jsou přinejmenším v posledním století jednou z neodmyslitelných součástí kulatých univerzitních jubileí. Pořádá je při té příležitosti obvykle jak sama jubilující instituce, tak různé další, které k ní váže nějaký vztah (městská muzea, knihovny, vědecké společnosti aj.). Ani šestisetleté výročí založení univerzity v Lipsku není v tomto ohledu výjimkou. Za ne zcela typické lze považovat, že pro téma největší výstavy jubilejního roku nebyly zvoleny dějiny univerzity v celém chronologickém rozpětí, ale pouze období raného novověku a z něj především osvícenství. O to rozsáhlejší je ovšem tematický rozlet uvnitř takto vymezeného rámce. Lze říci, že výstava a související texty postihují dějiny vzdělanosti v Sasku od 15. do 18. století, se zvláštním zaměřením na roli Lipska a zvláštním důrazem na osvícenství.

Reprezentativní publikace sestává ze dvou svazků. První z nich (*Essays*) je kvalitním populárně-historickým shrnutím pro mírně poučeného čtenáře. Obsahuje čtyři desítky esejů z pera pětaticeti autorů (někteří z nich, zejména jeden ze dvou redaktorů knihy Detlef Döring, jsou autory vícero esejů, jiné texty jsou naopak dílem více autorů). Obecně lze říci, že výraznou část autorského kolektivu tvoří ti samí autoři, kteří napsali poslední velkou syntézu *Geschichte der Universität Leipzig* vydanou také v souvislosti s jubileem.¹ Do knihy esejů *Erleuchtung...* napsali hlavně obecněji zaměřené texty. Zhruba osmi- až desetiřádkové eseje doplňuje vždy několik obrázků.

Úvodní soubor obsáhlejších příspěvků je věnován starším dějinám univerzity v Lipsku počínaje podmínkami pro její založení (nadále používám zkratku UL, tj. Universität Leipzig, která je v německojazyčném prostředí stejně zvučná jako UK u nás) a vývojem saského školství ve starší a vrcholné fázi raného novověku. Tuto část knihy lze snadno číst jako celek – jednotlivé studie na sebe tematicky či chronologicky navazují a jejich obsah se vhodně doplňuje, zároveň postihují obecnější jevy. Předpoklady pro vznik středověké vysoké školy i konkrétní sociálně-politické podmínky vedoucí k rychlému etablování nejstarší saské univerzity vylíčil ve dvou textech Enno Bünz – mj. zároveň autor příslušných pasáží ve velkých dějinách UL. Jeho výklad souvislostí mezi událostmi v Praze a v Lipsku v r. 1409 zohledňuje nejen nejnovější německou literaturu, ale také práce Františka Šmahela² (jako obrazová příloha je ostatně použita listina sign. I/68 z Archivu UK, tedy notářsky ověřený opis Dekretu kutnohorského). *Alma mater Lipsiensis* si z pražského vzoru vzala mj. rozdělení studentů do čtyř univerzitních národů, jimž početně dominoval národ saský a které nejenže bylo zakotveno hned v prvních statutech, ale udrželo se jako jeden ze základních prvků správní struktury UL až do prvního desetiletí 19. století.

V následujícím příspěvku (Thomas Lang) jsou vylíčena první desetiletí UL, skladba studentů, materiální zázemí a výuka až po nástup humanismu na přelomu 15. a 16. století.

¹ Srov. soubornou recenzi v AUC-HUCP 53/2, 2013, s. 185–219.

² František ŠMAHEL, *Die Prager Universität im Mittelalter. Gesammelte Aufsätze / The Charles University in the Middle Ages. Selected Studies* (= Education and society in the Middle Ages and Renaissance, Bd. 28), Leiden etc. 2007.

Velmi slušnou úroveň měly v Lipsku přírodní vědy, zvláště astronomie – studoval zde mj. později proslulý Jan Regiomontanus – a matematika, jak ve svém příspěvku dokládá Menno Folkerts. Rozvoj přírodních věd měl od konce 15. století i svou praktickou stránku spojenou s oživením dolování v Krušných horách a prosazováním výuky počtů v běžném životě. UL představovala v tomto ohledu velmi dobré zázemí, z něhož vyšli i nejvýznamnější soudobí autoři učebnic počtů Adam Ries a jeho syn Abraham. Pro další směřování UL na prahu raného novověku mělo po smrti knížete Jiřího z albertinské větve Wettinů v r. 1539 zásadní význam prosazení luterství vyličené v textu Manfreda Rudersdorfa. Úspěšně provedená reforma školy za osobní účasti Philippa Melanchtona přinesla vedle proměny výuky v humanistickém duchu i materiální zajištění v podobě zisku sekularizovaných pozemků a budov; protiváhou reformy byla ztráta části autonomie a vzrůst reglementace ze strany zeměpána.

Soubor studií zaměřený na předosvícenský vývoj vzdělanosti v Sasku uzavírá příspěvek o systému tamního školství od šmalkaldské války do konce třicetileté války (Ulrike Ludwig) – postihuje tedy i podobu elementárních a tzv. zemských škol. Pro ně, stejně jako pro univerzity v Lipsku a Wittenbergu, měla na dlouhou dobu zásadní význam soustava zeměpanských náboženských řádů vydaných na začátku 80. let 16. století, jejichž součástí byly i nové řády pro obě univerzity. Tehdy byly také opětovně reformovány, tentokrát v duchu luteránské ortodoxie Jacobem Andreä povoláním z Tübingen. Ve výkladu je ovšem zohledněna celá širší síť středoněmeckých univerzit, kam vedle Lipska a Wittenbergu patřily dále Erfurt a Jena, a v roce 1694 k nim přibyla ještě pietisticky orientovaná univerzita v Halle. Čtyři středoněmecké univerzity (s výjimkou městské univerzity v Erfurtu) byly úzce provázány sítí vzájemných vztahů a vnímány jako svého druhu celek, jak pěkně glosuje satirický obrázek z r. 1760, zdůrazňující zároveň specifika studentského života v jednotlivých městech (s. 109).

De facto samostatně je umístěn následující text z pera Uwe Schirmera. Podává v něm širší zahraničně-politické a hospodářsko-sociální souvislosti vývoje Saska v „dlouhém“ 18. století (1694–1815). Líčí lesk kurfiřtství v době spojení této hodnosti s polskou korunou i rychlý ústup z velmocenských pozic od poloviny 18. století, kdy neúspěchy v sedmileté válce a později v napoleonských válkách způsobily hospodářský rozvrat země a trvale obrátily pozornost drážďanského dvora k vnitropolitickým záležitostem, zejména k otázkám ekonomiky, zemědělství a průmyslu. Otevřenost reformám byla jednou z podmínek rozkvětu saského osvícenství.

Oddíl s názvem *Träger der Aufklärung* pak zachycuje jeho institucionální a společenská východiska. Eseje pojednávají o nižším i vyšším školství, učených společnostech, nakladatelstvích, knihovnách, přírodovědných kabinetech, uměleckých sbírkách, roli šlechty a podílu žen na dobové vzdělanosti. I tuto část knihy lze dobře číst jako navazující celek, autorem více než třetiny textů je ostatně již uvedený redaktor svazku Detlef Döring. Nejprve jsou v centru pozornosti změny v rámci sítě elementárních škol a gymnázií, do jejichž vývoje v „pedagogickém“ 18. století výrazně zasáhly pietistické pedagogické názory, kladoucí důraz na zbožnost, výuku přírodovědných oborů, praktickou činnost a význam osobního příkladu. Vedle vzniku vzorových škol („Philantropina“ v Desavě aj.) vedly tyto zásady postupně i k proměnám výuky na zemských školách (Míšeň, Pforta, Grimma), jednotnému vzdělávání učitelů (mj. pod vlivem rakouského Felbigerova školského systému)

a ve 2. polovině 18. století pak k novému zemskému školnímu zřízení, v soudobých podmínkách jednomu z nejmodernějších.

Paralelně se rozvíjející novohumanismus, v němž znovu přišel ke slovu obrat k antickým tradicím a klasické filologii, měl svého nejvýraznějšího představitele v Johannu Matthiasi Gesnerovi, původně rektoru lipské školy u sv. Tomáše a později vlivném profesorovi v Göttingen. Právě tamní univerzita byla považována za vzorovou „osvíceneckou“ univerzitu a inspiraci pro ostatní, konzervativnější vysoké školy; druhou takovou institucí byla univerzita v Halle. Jak dokládají tabulky na s. 104, absorbovalo pět středoněmeckých univerzit v 18. století více než třetinu studentů v německých zemích se zřetelným vrcholem kolem roku 1710. Zájem ale postupně slábl a na počátku 19. století došlo k zániku univerzity v Erfurtu a spojení univerzit ve Wittenbergu a Halle, trvajícím dosud.

Eseje týkající se dalších subtémat pomáhají odpovědět na otázku, proč to byla právě UL, jež z víru válek 18. a počátku 19. století vyšla takřka v neztenčené síle: bylo to hospodářsky a sociálně silné zázemí velkého regionálního centra s významnými specializovanými trhy. Knižní obchod a místní nakladatelství poskytovaly obživu řadě absolventů univerzity, kteří si k ní zachovávali trvalé vazby. Ve městě existovaly významné vědecké společnosti (v první řadě je třeba uvést proslulou Deutsche Gesellschaft), knihovny (vedle univerzitní zejména městská), sbírky přírodnin (nejznámější z majetku lékárnické rodiny Lincků je dodnes k vidění v saském Waldenburgu) a umělecké sbírky (tady bylo měšťanské Lipsko přece jen o několik kroků pozadu za aristokratickými Drážďany). Přes postupně převládnuvší měšťanský charakter vzdělanosti v Lipsku měla své výrazné místo na univerzitě i v učených společnostech šlechta, zvláště to platí pro osobnost hraběte Ernsta Christopha von Manteuffel, ve 40. letech ve zdejších učených kruzích takřka všudypřítomnou. Ženská vzdělanost je tematizována hlavně na třech příkladech (Maria Margaretha Kirch – astronomie, Luise Adelgunde Victorie Gottsched – filologie a Ernestine Christine Reiske – orientalistika): všechny příklady ústí ve výsledný dobový obraz učené ženy, která je především oddanou pomocnicí svého učeného muže.

Sedmnáct esejů následujícího oddílu je zaměřeno na jednotlivé vědní disciplíny v kontextu osvícenství. Často se v nich objevují ty samé osobnosti v různých souvislostech – Leibniz, Wolff, Gottsched, Thomasius, Crusius, Ernesti, ale také Goethe – jeden z nejslavnějších lipských studentů vůbec. Řada osobností sice na UL pouze studovala nebo s ní trvale nespojila svou odbornou kariéru, obvykle si ale i nadále udržela vazby ke zdejšímu prostředí a jejich prostřednictvím jej i nadále ovlivňovala. Vzhledem k tomu, že v této části publikace má takřka každý text jiného autora, vyvstává před námi asi spíše mimoděk známý obraz 18. století jako století univerzalistů, kteří se pohybovali v řadě oborů a kdy zároveň ještě obory nebyly tak ostře vyhraněné a přesně definované. Zároveň se jedná o nejvíce disparátní oddíl, protože značnou část autorů tvoří vyhranění specialisté dějin jednotlivých vědních disciplín. Někdy je tedy téma zasazeno do širokého kulturně-historického kontextu (např. stať Olivera Hochadela o elektřině jakožto objektu výzkumu i předmětu oblíbených veřejných spektaklů), jindy jde víceméně o výčet jmen významných i méně významných představitelů oboru a základní charakteristiku jejich díla. I tak je výsledkem obraz o poměrně ostrých konturách představující Lipsko jako jednu z kolébek německého osvícenství, město s pulzujícím literárním životem a univerzitou, na níž dosahovaly vysoké úrovně právní vědy, filologie (klasická filologie a v jistých obdobích také orientalistika), filozofie (stále v poměrně úzkém spojení s teologií), medicína, matematika či chemie (ta

byla v oblasti hornictví, hutnictví a výroby porcelánu v relativně úzkém vztahu k průmyslové praxi). V jiných oborech byly v 18. století položeny základy pro jejich hvězdné hodiny v 19. století (ekonomie, historie).

Knihu uzavírá menší oddíl věnovaný různým formám vzdělanosti mimo univerzitu, napsaný z jedné třetiny opět Detlephem Döringem. Zahrnuje širší kulturní problematiku, zejména vztah univerzitní vzdělanosti k cestování, hudbě, výtvarnému umění a divadlu. Lipsko bylo v porovnání s ostatními středoněmeckými univerzitami známo svým kultivovaným společenským milieum, v němž se vedle univerzitních vzdělanců mohla uplatnit i řada učených praktiků (lékaři, technici, redaktoři) a mecenášů. Tradici hluboko od 17. století měla studentská *collegia musica*, jejichž podobu a repertoár ovlivnili během svého působení v Lipsku také Georg Philipp Telemann a Johann Sebastian Bach; Johann Christoph Gottsched zase z akademických pozic ve 30. a 40. letech 18. století zásadně ovlivnil budoucí podobu německého divadla.

Druhý svazek souboru *Erleuchtung...* je katalogem stejnojmenné výstavy, která se konala v prostorách městského muzea na Staré radnici v Lipsku od 9. července do 6. prosince 2009.³ Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že se jednalo o výstavu zdařilou, jež částí instalace pamatovala i na nejmladší návštěvníky, kteří si mohli makety některých dobových přístrojů vyzkoušet v praxi – ty ale v katalogu samozřejmě zachyceny nejsou. Tematické členění do tří základních oddílů je podobné jako v případě svazku esejů: první představuje dějiny univerzity v předosvěcenské době, druhý jednotlivé vědní disciplíny na UL v kontextu osvícenství a třetí soudobou vzdělanost mimo univerzitní půdu. Katalog obsahuje úctyhodných 676 hesel k jednotlivým vystaveným předmětům. Každé heslo zahrnuje vedle základních údajů (rozměry, uložení, materiál) a reprodukce také stručný popis a bibliografické odkazy. To vše z knihy činí velmi dobrý doplněk prvního, čtvrtého a pátého svazku „velkých“ dějin univerzity v Lipsku.

Marek Ďurčanský

Ivo Navrátil (ed.), Karel Kazbunda, kulturní dědictví a mezinárodní právo
Z Českého ráje a Podkrkonoší, supplementum 16, Semily – Turnov 2013, 479 s.

V dubnu roku 2013 se v malebném prostředí podkrkonošského Jičína sešlo přes osm desítek archivářů a historiků z celé České republiky, Vídně i Budapešti, aby si společně připomněli dílo a odkaz jičínského rodáka, archiváře a historika Karla Kazbundy (1888–1982), od jehož narození právě uběhlo 125 let. Konference, organizovaná Pekařovou společností Českého ráje, Národním archivem, městem Jičínem a Regionálním muzeem a galerií v Jičíně ve spolupráci s Českou archivní společností, Sdružením historiků České republiky (Historickým klubem 1872), Ústavem dějin Univerzity Karlovy a archivem Univerzity Karlovy, Státním oblastním archivem v Zámrsku – Státním okresním archivem Jičín, Muzeem Českého ráje v Turnově a občanským sdružením Jičínská beseda trvala dva dny, od 19. do 20. dubna 2013. Kromě vlastního konferenčního jednání byl pro její účastníky připraven i zajímavý doprovodný program – slavnostní koncert Smíšeného pěveckého

³ Webová stránka výstavy je dodnes aktivní: <<http://www.erleuchtung-der-welt.de>> (přístup ověřen 11. 3. 2016).